
KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

VIS SZIGETÉN

EDVARD KARDELJ

Vis. Zord kőtömb, egyben pedig gyönyörű obeliszk messze-messze, az Adriai-tenger kellős közepén. Sziklás, meredélyes, kivéve a hegyet övező, aránylag sík területet. A szigetnek ez a része volt akkoriban a fő életforrása a lakosságnak, amely keményen dolgozott, keveset termelt és keresett, úgyszólván tengődött. Nehéz sors volt ez. Főleg szőlőt, némi gyümölcsöt termeltek, no meg az emberek mindennapi életéhez feltétlenül szükséges dolgokat, s juhokat is tartottak.

Visre 1944 júniusának elején érkeztünk, azután, hogy a németek légi-deszantot hajtottak végre a Drvarban székelő Legfelsőbb Parancsnokság ellen.¹ Itt tartózkodott a Legfelsőbb Parancsnokság, a Jugoszláv Kommunista Párt Központi Bizottsága, az AVNOJ és a Jugoszláv Nemzeti Felszabadító Bizottság,² valamint még néhány, többé-kevésbé központi jellegű állami szerv és társadalmi-politikai szervezet: a Jugoszláv Kommunista Ifjúsági Szövetség — JKISZ (SKOJ), a Jugoszláv Egyesült Antifasiszta Ifjúsági Szövetség — JEAISZ (USAOJ), az Antifasiszta Nők Frontja — ANF (AFŽ), a Tanjug stb., amely szoros kapcsolatban állt a Jugoszláv Kommunista Szövetség Központi Bizottságával és az

¹ Drvart 1944. május 25-én támadták meg. A deszant célja a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg Legfelsőbb Parancsnokságának a megsemmisítése volt.

² A Jugoszláv Népfelszabadító Antifasiszta Tanács (AVNOJ) az 1942. november 26-án és 27-én Bihácban tartott első ülésén a jugoszláv népfelszabadító harc össznépi és általános politikai testülete lett. Végrehajtó szerveként megalakult: az AVNOJ Végrehajtó Bizottsága.

1943. november 29-én és 30-án, Jajcében, az AVNOJ második ülésén megszületett a döntés, hogy az AVNOJ „Jugoszlávia legfelsőbb törvényhozó és végrehajtó képviselheti testületévé alakuljon, a jugoszláv államnak mint egésznek és Jugoszlávia népei szuverenitásának legfelsőbb képviselőjévé”. Ugyanakkor megalakították és megválasztották a Jugoszláv Nemzeti Felszabadító Bizottságot mint a népkormány valamennyi ismérével bíró szervet, amely útján az AVNOJ végrehajtó funkcióit gyakorolta. A Nemzeti Bizottság ezt a funkcióját 1945. március 7-éig végezte, amikor is a Tito—Subašić-egyezmény alapján megalakult a Demokratikus Szövetségi Jugoszlávia egységes ideiglenes kormánya.

Az AVNOJ harmadik ülését 1945. augusztus 7-étől 12-éig tartották Belgrádban. Ezen az ülészen az AVNOJ a Demokratikus Szövetségi Jugoszlávia ideiglenes nemzetgyűlésévé alakult át.

AVNOJ-jal, illetve a Jugoszláv Népfelzabadó Fronttal³. Nyilvánvaló, hogy a Vis szigetén egybesereglett tengernyi had, valamint a Legfelsőbb Parancsnokság beleegyezésével a szigetre érkezett angol dandár⁴, nem függhetett pusztán attól, amit a sziget lakossága termelt és a partizánoknak adhatott, jóllehet megtett minden tőle telhető.

Vis a népfelzabadó harc legelején is partizánellenőrzés alatt állt, hiszen már a háború első napjaiban partizánegységek jelentek meg a szigeten. Így hát a szigetlakók teljes támogatását élveztük, amikor is 1944-ben Visen tartózkodtunk.

Szétszóródtunk a szigeten, a legtöbben Visben és Komizában helyezkedtek el.

Akkoriban két tisztséget töltöttem be. A Jugoszláv Kommunista Párt Központi Bizottsága Politikai Irodájának tagja voltam, s ebben a minőségben leginkább Titónak segítettem idevágó mindennapi munkájának végzésében. Valójában ez volt a fő elfoglaltságom. Ezenkívül a Jugoszláv Nemzeti Felzabadó Bizottság alelnöke voltam, s többnyire Titót helyettesítettem, segédkeztem e szerv teendőinek ellátásában. Meg kell mondanom, hogy akkoriban a Nemzeti Bizottságnak alig akadt dolga, így aztán ez a megbízás nemigen járt nehézséggel. Tudniillik, a helyi ügyek a Visi Népfelzabadó Bizottság hatáskörébe tartoztak, a

³ A Jugoszláv Népfelzabadó Front mint az új Jugoszlávia népi antifasiszta politikai tömör szervezete 1941–1945 között jött létre, a népfelzabadó háború és szocialista forradalom alatt. Megalakulásának és kibontakozásának platformja a JKP-tól eredt, amely a második világháború előtt (1936–1940) szervezte meg a Népfrontot, demokratikus és antifasiszta alapon gyűjtve egybe a széles néptömegeket a fasiszta agresszióval szembeni harcra. A Jugoszláv Kommunista Párt a népfrontpolitikát, azaz a széles néptömegeknek és a társadalom összes haladó és demokratikus erőinek a mozgósítását a megszállók elleni küzdelemre, a népfelzabadó háború egész idején folytatta, és pedig a Jugoszláv Népfelzabadó Front útján és keretében. Így például a KP kezdeményezésére, Szlovéniában már 1941-ben megszerveződött a Felzabadási Front (Osvobodilna fronta), Jugoszlávia többi vidékén, mind a felzabadóított, mind pedig a megszállt területeken, létrejöttek a Népfelzabadó Front helyi bizottságai, hogy aztán az AVNOJ második ülészaka után, 1944 első felében meggyorsuljon a Népfelzabadó Front országos főbizottságainak a megalakítása és szervezeti megerősítése.

Az 1945. augusztus 5-étől 7-éig Belgrádban tartott alakuló kongresszuson az országos szervezetek egységes szervezetbe, a Jugoszláv Népfrontba tömörültek. Ez a milliós politikai szervezet óriási szerepet játszott az ország háború utáni újjáépítésében és fellendítésében, anyagi és társadalmi fejlesztésében.

Az ország előrehaladása és a szocialista társadalmi viszonyok kiépítése folytán a Népfront a szocialista öngazgatási demokrácia tömeges politikai gyűlekezőhelyévé és politikai támpontjává fejlődött. Ezért 1953 februárjában tartott negyedik kongresszusán felvette a Jugoszláv Dolgozó Nép Szocialista Szövetsége nevet.

⁴ A Népfelzabadó Hadsereg egységei 1943. szeptember 12-én szabadították fel Vist, 1944. február elején a szigeten mintegy 6000 jugoszláv harcos tartózkodott, és pedig a 26. hadosztály és néhány tengerészalakat. Március elején Olaszországból ide dobták át a harmadik tengerentúli brigádort.

1943 decemberétől 1944. február 26-áig, a Legfelsőbb Parancsnokság beleegyezésével, Visre érkeztek egy angol dandár egységei is, összesen 1600 katoná és tisztt.

ZAVNOH⁶ pedig minden egyéb problémával törődött Horvátország területén, amely akkor még formailag nem volt köztársaság, valójában azonban ilyen szerepet játszott. A Nemzeti Bizottságra tehát csak az a feladat hárult, hogy fenntartsa a kapcsolatot a köztársaságok — amelyek, mint mondtam, valójában már köztársaságok voltak — hasonló szerveivel. Ez a munka is kevés gonddal járt, mert annak idején igen nehéz volt megteremteni és állandósítani az összeköttetést. Ezért csak elvétve tartózkodtam visi irodámban.

Ellenben Tito alig látszott ki a munkából, ránehezedett a hadműveletek irányítása és a más hasonló ügyek intézése is, amelyek főparancsnoki tisztségéhez tartoztak. Ezért segítettem neki a JKP Központi Bizottsága, valamint a „köztársasági” központi bizottságok közötti kapcsolatok tartásában, továbbá a politikai munkában általában, ideértve a külügyeket is, amelyek akkoriban egyre jobban kifejlődtek, s mind jelentősebbek lettek.

Emiatt együtt laktunk az úgynevezett Ženaglaván.⁸ Ez egyike azoknak a domboknak, amelyek körülveszik a visi hegycsúcsot, maga az orom pedig szétrepedt fogra emlékeztet. A hasadék mindkét oldalfalába a természet üregeket, barlangokat vájt. Aknászaink kimélyítették a barlangokat, s így aránylag biztonságos óvóhelyeket kaptunk, amelyek védelmet nyújtanak a légitámadás ellen. Az egyik barlangot ülésteremmé avattunk, s mindenféle összejövetelet tartottunk benne, a másikban pedig Tito és én dolgoztunk és aludtunk. Jobbára a barlang előtt tevékenykedtünk, ahol elég kellemes, árnyas munkahelyet teremtettünk. Az egész területet körülbástyáztuk homokzsákokkal. Ez a fedezék meglehetősen jó védelmet nyújtott a gépfegyvertűz és légitámadás elől. Emellett az egész Ženaglava géppuskafélszkekkel volt megerősítve. Így hát Tito hadiszállását semmiképpen sem érthette váratlan támadás. A németek egyetlenegyszer sem intéztek komolyabb ostromot Vis ellen, még repülőgépekről sem támadták meg. Akkor már igencsak meggyengült, s igen erős hajóhaddal kellett volna rendelkezniük, hogy akár csak megkíséreljék a part-raszállást Vis szigetén. A szigeten számottevő katonaságunk volt, amely

⁶ A Horvát Népfelszabadító Antifasiszta Tanács 1943. július 13-án és 14-én, a Plitvicei-tavaknál alakult meg mint a néphatalom legfelsőbb törvényhozó és végrehajtó képviselői szerve Horvátországban.

A népfelszabadító háború folyamán, 1941-től 1943 novemberének végéig, Jugoszlávia minden országában és tartományában, azaz Jugoszlávia minden népénél népfelszabadító főbizottságok vagy országos népfelszabadító antifasiszta tanácsok jöttek létre, mint a néphatalom legfelsőbb törvényhozó és végrehajtó képviselői szervei. (Szerbiában — Népfelszabadító Főbizottság, Szlovéniában — Szlovén Népfelszabadító Bizottság, a többi országban pedig — országos antifasiszta tanácsok.)

⁸ Ženaglavának nevezik Vis szigete egyik dombját és falvát; itt volt elhelyezve az AVNOJ Elnöksége, valamint a Nemzeti Felszabadító Bizottság néhány tagja. Dr. Josip Smoldaka értelmezése szerint ez az elnevezés a helyi tájnyelv žejna glava kiejtéséből ered, ennek értelmé pedig: žedna glava (szomjas fei).

a visi sziklaerdőkben állandóan harci készenletben állt, ezenkívül itt állomásozott egy angol dandár is.

Az angolok rendkívül kiirtották a szőlő nagy részét, ezt a területet aztán vastag acélhálóval fedték be, s máris elkészült a rögtönzött repülőtér. Ezáltal lényegesen megjavult a Vis és Bari közötti légi összeköttetés, így aztán úgyszólván mindennapi kapcsolatunk volt Barival, s közvetlenül érintkezhetünk mind az angol parancsnoksággal, mind pedig a szintén Bariban székelő szovjet képviselettel. Ez az összeköttetés rendkívül fontos volt számunkra, nemcsak azért, mert elláthattak bennünket fegyverrel, élelemmel és egyéb hadfelszereléssel, hanem mert lehetővé vált sebesültjeink elszállítása is; ugyanakkor rendszeresen kicserélhettük a szükséges információkat a nyugati államok kormányaival és a Szovjetunió kormányával. A légi közlekedést Vis és Dél-Olaszország, illetve Bari között a szövetségi és szovjet gépek bonyolították le. Ha jól emlékszem, ez az együttműködés korrekt volt, sohasem támadt komolyabb nézeteltérés sem közöttünk, sem pedig velünk.

A SZÖVETSÉGESEK POLITIKÁJA NÉPFELSZABADÍTÓ HARCUNK IRÁNT

Amikor Visre érkeztünk, eleinte úgy gondoltuk, hogy nem maradunk sokáig a szigeten. Az volt ugyanis a szándékunk, hogy csakhamar visszatérjünk a szárazföldre. Ez idő tájt ugyancsak felvetődött és igen időszerűvé vált az új Jugoszlávia jövőjének kérdése, az, hogy az nyugati államok mielőbb elismerjék, valamint hogy megszilárduljon a Nemzeti Bizottság helyzete. Nyilvánvaló, hogy ennek már korábban is külön figyelmet szenteltünk, főleg 1943 után. Most azonban, ez lett számunkra a legfontosabb kérdések egyike.

Régebben a szövetségesekkel tartott kapcsolataink főleg politikai, no meg hivatalos jellegűek voltak. Így például a szovjet kormány, jóllehet nem adott hivatalos nyilatkozatot, hogy elismeri az új Jugoszlávia kormányát, azaz a Nemzeti Bizottságot, mégis úgy viselkedett, mintha azt megtette volna.

Másként állt a dolog a szövetségesekkel. Igaz, többé-kevésbé bőségesen elláttak bennünket fegyverrel, élelemmel és egyéb hadianyaggal, de csak katonai képviselet szintjén tartották velünk a kapcsolatot, azaz összekötő tisztjeik és katonai központjaik útján. Mi természetesen nagyon is érdekelték voltunk abban, hogy mielőbb létrejöjjön a hivatalos kapcsolat is a Nemzeti Bizottság, valamint az angol és amerikai kormány között. Még Jajcében, az AVNOJ második ülészaka előtt, arra a gondolatra jutottunk, hogy hivatalos küldötteinként — persze, egyelőre csak a Népfelzabadító Hadsereg képviseletében — Londonba menesszük Lola Ribart és Vlatko Velebitet. Formálisan tehát csak hadseregün-

ket képviselték volna, az angol kormány azonban úgy találta, hogy ez lenne az első lépés a hivatalos kapcsolatok felvételére, illetve a két kormány közötti hivatalos érintkezésre. Az angol kormány azonban az ilyen együttműködést már akkor, többé-kevésbé világosan, ahhoz a feltételhez kötötte, hogy az új Jugoszlávia kormánya, valamint a király és a londoni királyi kormány⁷ között függőségi viszony jöjjön létre, azaz a Nemzeti Bizottság rendelje alá magát a királynak és a királyi kormánynak. Ez a követelés valójában egyik átmeneti fázisa volt az angol politika kifejlődésének egyrészt irántunk, másrészt a Londonban tartózkodó király és kormánya iránt. Egyébként igen érdekes története van annak, hogyan alakult ki a nyugati kormányok politikája és magatartása irántunk, azaz a jugoszláv népfelszabadító mozgalom iránt, valamint a király, a londoni királyi kormány és a csetnikiek iránt. Churchillnek és az angol kormánynak 1941-ben az volt a fő álláspontja, s elsősorban azt követelte a csetnikektől, hogy Jugoszláviában semmissé tegyék meg, illetve fegyverezzék le a partizánegységeket, s vessék alá őket Draža Mihailović parancsnokságának, azaz akadályozzák meg azt, hogy a népfelszabadító mozgalom a Jugoszláv Kommunista Párt vezetésével tevélyesedjen, s ezáltal biztosítsák a csetnikiek és csatlósaik uralmát az egész országban. Azok az angol tisztek, akik többé-kevésbé véletlenül léptek kapcsolatba velünk — annál az egyszerű oknál fogva, hogy partizánegységeink úgyszólván egész Jugoszláviában fellelhetők voltak, a csetnikiekhez pedig nehezen lehetett hozzájutni —, segítséget ígértek, de csak azzal a kikötéssel, hogy mindenben vessük alá magunkat Draža Mihailović főparancsnokságának és egységeinket olvasszuk be az ő alakulataiba.

Rendkívül összetett és nehéz problémát jelentett ez számunkra, mert másfelől Sztálin gyakorolt nyomást ránk, minduntalan követelve, hogy mindenáron egyezzünk meg a csetnikekkel és teremtsünk közös hadsereget — Draža Mihailović parancsnoksága alatt. Sztálin semmit sem változtatott álláspontján, habár konkrét adatokkal alátámasztott jelentéseket küldtünk arról, hogy a csetnikiek nemcsak fegyveresen támadnak bennünket, hanem együttműködnek a németekkel is. Nyilvánvaló volt, hogy Sztálin, akárcsak más dolgokban, ezúttal sem hitt szavunknak. Kétségtelen, hogy állásfoglalásában fontosabb okok játszottak közre. Úgy vélem, hogy Sztálin politikai kompromisszumot akart kötni a nyugati hatalmakkal a Balkán háború utáni sorsának eldöntésére, akár a mi forradalmunk rovására is. Nyilván emiatt követelte tőlünk még 1945-ben is, hogy ismerjük el II. Péter királyt.

Általánosságban azonban a nyugati államokkal és politikájukkal kap-

⁷ A külföldre menekült jugoszláv királyi kormányról van szó, amely Jugoszlávia 1941. évi megszállása után előbb Kairóban székelt, majd pedig Londonba költözött. Az idevágó dokumentumokban és irodalomban a következő elnevezések is megtalálhatók: „külföldi jugoszláv kormány”; „menekült királyi kormány”; „londoni királyi kormány”; „londoni kormány” stb.

csolatos véleményünk úgyszólván azonos volt a szovjet nézetekkel. Tisztaban voltunk azzal is, hogy ezeknek az államoknak a kormányai kommunistaellenes politikát folytattak a Balkánon, s megkísérlik azt is, hogy bármi módon letaszítsanak bennünket a politikai porondról. Úgyszintén tudatában voltunk annak, hogy Sztálin Jugoszlávia kérdését nem választhatta külön a problémák összességétől, hanem annak részeként kezelte, főleg a Hitler-ellenes koalíción belül uralkodó viszonyokkal összhangban. Ezért készek voltunk arra, hogy megértsük és követelődzését holmi taktikai manőverezésnek tekintsük, olyan húzásnak, amit ő sem vesz komolyan. Ezért erre a követelésére egyáltalán nem reagáltunk, s továbbra is úgy folytattuk politikánkat, ahogyan azt az események alakulása kívánta Jugoszláviában. A kétszeres nyomás arra készítetett bennünket, hogy lehetőségeinkhez mérten mindent elkövezzünk, ami tőlünk telik, s eleget tegyünk a nyugati államok és Sztálin követeléseinek egyaránt. Más szóval, a csetnikeknek felajánlottuk, hogy együtt harcoljunk, ám nem álltunk rá arra, hogy a csetnikek parancsnoksága alá kerüljünk, hanem csak arra, hogy egymással szót értve állandóan együttműködjünk. Elmentünk a végső határig, megkockáztattuk azt is, hogy Tito elmenjen Draža Mihailović főhadiszállására, noha semmilyen kézzelfogható biztosíték sem volt arra, hogy egyáltalán visszakerül onnan.⁸ Továbbá köteleztük magunkat arra, hogy jelentős mennyiségű fegyvert adtunk a csetnikeknek, és pedig több ezer puskát az užicei fegyvergyárunkból. Ígéretünket azonnal teljesítettük is. Ez az együttműködés azonban gyenge eredménnyel járt, rövid ideig tartott. Draža Mihailović csak látszatra kötött megállapodást Titóval, pár nap múlva ugyanis megszepte az egyezséget. Röviddel utóán, hogy Tito visszajött Draža Mihailović főhadiszállásáról, a csetnikek Užice egész területén és környékén váratlan támadást intéztek ellenünk, s megkísérelték, hogy lefegyverezzenek és megsemmisítsenek bennünket. A partizánok erre nem készültek fel, nem

⁸ Tito és Draža Mihailović 1941. szeptember 19-én találkozott először, Nyugat-Szerbiában, a Valjevo melletti Mionica kisváros közelében levő Struganik faluban. Ez alkalommal D. Mihailović hírt tett a kölcsönös megértés mellett, ellenben visszautasította azt a javaslatot, hogy a csetnik alakulatok harcoljanak a megszállók ellen, azt bizonygatva, hogy nincsenek meg a szükséges feltételek, s egységei majd csak akkor szállnak szembe a megszállókkal, amikor „megérik a helyzet”.

Tito és Draža Mihailović második találkozására 1941. október 27-én került sor a Suvobor hegységben fekvő Ravna Gora melletti Braići faluban. Tito ezúttal 12 pontból álló egyezmény megkötését javasolta. D. Mihailović azonban elvetette mindazokat a pontokat, amelyek előirányozták a nép egybeforrását a felszabadító harccal, illetve a közös hadműveleteket az ellenség ellen, a közös parancsnokságot, fegyverellátást és élelmezést, a kényszerű mozgósítás megtiltását, valamint a népfelszabadító bizottságok azon jogának elismerését, hogy ideiglenes hatóságként működjenek.

Egyébként a valjevoi partizánosztagok képviselői, valamint a Szerb Népfelszabadító és Partizánosztagok Főparancsnokságának küldöttei voltak az első, akik 1941 júniusában, illetve augusztusában beszélgetéseket folytattak a csetnikekkel, méghozzá főparancsnokságuk megbízottjaival a megszállók elleni közös harcról.

is sejtették, hogy mit forralnak ellenük. A hadiszerencse azonban nem a csetnikeknek kedvezett. Hadseregük többségében szervezetlen alakulatokból állt, ingadozó és nem éppen a végsőkig elszánt parasztokból, akik nem voltak hajlandók csak úgy odadobni az életüket a régi jugoszláv hadsereg lejáratos tisztjeiért. Ezzel szemben a Népfelszabadító Hadsereget öntudatos munkások, haladó szellemű értelmiségiek és felvilágosodott parasztok alkották. A partizánok egy nap alatt visszaverték a támadást, s szétzavarták a csetnikeket, úgyhogy soha többé nem tudtak annyian összeverődni, mint Užicénél. Így hát a csetnikek első nagy támadása a partizánok ellen — teljes vereségükkel végződött. Ettől kezdve a csetnikek és a németek nyílt szövetségre léptek. Azelőtt sem bántották egymást, most azonban megállapodásra jutottak.

A csetnikek užicei veresége nyilván kínosan érintette a nyugati államok kormányait, amelyek jól tudták, hogy a csetnikek együttműködnek a németekkel, hiszen erre megbízható és konkrét adataik voltak, mégis missziókat, összekötő tiszteket küldtek a csetnik parancsnokságokhoz, és sehogyan sem változtattak politikájukon. Akkoriban a nyugati államok kormányai bizonyára úgy gondolták, hogy a csetnikek együttműködése a megszállókkal nem veszélyezteti balkáni érdekeiket, illetve ebből kevesebb baj származhat, mint abból, hogy a népfelszabadító mozgalom a Jugoszláv Kommunista Párt irányítása alatt terebélyesedjen. Úgy látszik, hogy a németek és az olaszok is hasonló módon gondolkodtak. Érdekes, hogy Sztálin továbbra is szorgalmazta az együttműködést a csetnikekkel, jöllehet mind Londonban és Washingtonban, mind pedig Moszkvában nyilvánvaló lett, hogy a csetnikek megtámadták a partizánokat.

1941-ben és 1942 nagy részében a nyugati kormányok kitarthatóan követelték a csetnikektől, mint jugoszláviai szövetségeseiktől, hogy legfontosabb feladatuk legyen a Népfelszabadító Hadsereg szétzúzása, illetve annak megakadályozása, hogy a népfelszabadító mozgalom a Jugoszláv Kommunista Párt irányítása alatt bontakozzon ki. Mivel ez a cél lebegett a szemük előtt, a nyugati kormányok a háború kezdetén nem „szörnyülködtek” azon, hogy a csetnikek összeszűrik a levegőt a németekkel. Ellenkezőleg, ebben az időszakban a világsajtó, főleg a nyugati lapok a Népfelszabadító Hadseregnek a németekkel, olaszokkal és más megszállókkal vívott minden csatáját, a felettük aratott győzelmeket a csetnikeknek tulajdonította, az ő diadaluknak nyilvánította. Elvértve, s főleg csak 1942-ben jutottak egyesek hiteles információkhoz, s szereztek tudomást arról, hogy a németek ellen nem a csetnikek küzdenek, hanem a partizánok. A legreakciósabb nyugati körök éppen ilyen módon igyekeztek széles körű politikai támogatást kapni Jugoszláviával szembeni elvakult, kommunistaellenes politikájuknak, amely szöges ellentétben állt a nyugati kormányok igazi háborús érdekeivel.

1942 második felében azonban megmutatkozott, hogy ennek a kommunistaellenes törekvésnek, azaz a jugoszláv népfelszabadító mozgalom

megsemmítésének nincs reális alapja. Egyre inkább csökkent a csetnikek politikai hatása és katonai ereje, ugyanakkor pedig rohamosan növekedett a partizánok politikai befolyása és fegyveres ereje. Jugoszlávia nagy része felszabadult, és a néphatósági szervek irányítása alatt állt, miközben a csetnikek táboraikban üldögéltek, a németek és az olaszok oltalmába ajánlva magukat. Emellett világszerte mind többen megbízható, hiteles hírforrásokból értesültek arról, hogy Jugoszláviában valójában ki is harcol a németek ellen, s ki paktál velük.

Következésképpen kialakult egy politikai álláspont, amelyet a semlegesség, illetve a látszólagos semlegesség politikájának nevezhetnénk. A nyugati államok kormányai igyekeztek érintkezésbe lépni a partizánokkal, noha magától értetődően nem szakították meg kapcsolataikat a csetnikekkel⁹. Csírája volt ez már a későbbi elgondolásnak, amelynek lényege, hogy a háború befejező szakaszában a partizánokat arra kényszerítsék, hogy a háború előtti Jugoszlávia régi burzsoá politikusaival olyan kompromisszumot kössenek, amely ha nem is adna teljhatalmat a régi uralkodó osztálynak, de legalább döntő befolyást biztosítana számára az új kormányban, lehetővé téve a kommunisták háttérbe szorítását. Ennek a politikának a megvalósítása érdekében Churchillnek kapcsolatot kellett teremtenie a népfelszabadító mozgalom vezetésével, legelőbb is nyilván Titóval. Mindez azzal kezdődött, hogy Churchill a Népfelszabadító Hadsereg Legfelsőbb Parancsnokságához, valamint a „köztársasági” főparancsnokságokhoz hivatalos katonai küldöttségeket, azaz összekötő katonai missziókat menesztett, sőt elküldte fiát is¹⁰. Persze, ezeknek a misszióknak nem volt semmilyen politikai felhatalmazásuk, nem beszélhetek kormányuk nevében, hanem csak katonai parancsnokságaikat, elsősorban a kairói parancsnokságot képviselték. Ellenben élénk érdeklődést tanúsítottak politikai céljaink és szándékaink iránt, de tájékoztatást igyekeztek szerezni afelől is, hogy általában milyenek az erőviszonyok és behatások az országban.

A nyugati országok kormányainak a jugoszláv népfelszabadító mozgalomhoz való viszonyulásának harmadik szakasza akkor kezdődött, amikor Churchill, mondhatnám, ráeszmélt, hogy a partizánok döntő fölényben vannak, és a népfelszabadító mozgalom vezetésének nem lehet csak úgy parancsolgatni, hanem értekezni, tárgyalni kell vele. Deakin¹¹ később elbeszélte, hogy Churchill egy szép napon II. Péter király-

⁹ 1943 elején a Szövetséges Hatalmak kairói parancsnoksága határozatot hozott, hogy ezentúl csak a szerbiai csetnik alakulatokhoz küldenek katonai missziókat, ugyanakkor pedig Jugoszlávia nyugati részébe, legelőbb is Horvátországba és Szlovéniába külön missziókat menesztenek azzal a megbízatással, hogy „próbaképpen” lépjenek kapcsolatba a partizánokkal.

¹⁰ Randolph Churchill, az angol miniszterelnök fia, Fitzroy Maclean missziójának tagjaként, 1944 januárjában érkezett a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg és Partizánosztagok Legfelsőbb Parancsnokságához.

¹¹ F. V. Deakin őrnagy, Stuart kapitány halála után, vezetője lett a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg és Partizánosztagok Legfelsőbb Parancsnokságához küldött első angol ka-

hoz küldte, hogy nyíltan mondja meg neki: semmilyen más lehetősége sincs a Jugoszláviába való visszatérésre, mint az AVNOJ 1943. évi második ülése Határozatának idevágó kitétele értelmében, miszerint a királyság sorsát, azaz a királyság vagy köztársaság kérdését maga a nép dönti majd el demokratikus módon, a háború után. Arra, hogy II. Péter hazamehessen, pusztán egy, de csak egy elméleti lehetőség van, éspedig az, hogy szorgalmazza a megegyezést, illetve közös kormány létesítését: a londoni királyi kormány, valamint a Jugoszláv Nemzeti Felszabadító Bizottság tagjaiból.

Churchill valószínűleg már akkor tudatában volt annak, hogy az AVNOJ második ülése Határozatának szóban forgó kitétele a jugoszláv királyság végleges eltörlését jelenti, de azért egészen a háború végéig nyomást gyakorolt ránk, hogy találjunk valamilyen megoldást, s jussunk megállapodásra Péter királlyal. Valószínűleg felbátorította Sztálin magatartása is, aki szintén rá akart venni bennünket, hogy kössünk valamilyen, ha mindjárt ideiglenes egyezséget is Péter királlyal s a londoni menekült kormánnyal. Ki tudja, hogy Sztálin szántsándékkal szorongatott-e bennünket, vagy csupán a látszat kedvéért, hogy engedményeket tegyen nyugati szövetségeseinek a Hitler-ellenes koalícióban. Meggyőződésem, hogy azt a megoldást forgatta fejében, amely Románia esetében lehetségesnek látszott. Nem fogta fel, hogy Jugoszláviában merőben más volt a helyzet, mint Romániában.¹²

Nyilván nekünk is érdekünkben állt, hogy valamilyen kompromiszumra jussunk, amely ha a lényegét nézve nem is, legalább külsőleg kielégítené a nyugati államok követeléseit. Az volt a benyomásunk, hogy maga Churchill is így képzelte el a dolgot, mint azt Deakinnal folytatott beszélgetése is sejtette.

Úgy hiszem, hogy akkoriban alakult ki a partizánokhoz, azaz a jugoszláv népfelszabadító mozgalomhoz való viszonyulás harmadik változata, amely az alábbiakból állt:

— először, módot találni arra, hogy a londoni királyi kormány és

tonai misszióknak, amely 1943. május 27-éről 28-ára virradó éjszaka a Durmitoron, Zabljaknál ejtőernyővel a felszabadult területen leereszkedett. Deakin hivatalosan a Közel-keleti Angol Főparancsnokság összekötő tisztjeként érkezett a Legfelsőbb Parancsnoksághoz. Deakin őrnaggyal együtt a küldetésben volt még F. V. Stuart kapitány, két rádiótávírósz és Ivan (John) Starčević, jugoszláv származású kanadai állampolgár. Stuart kapitány pár nap múltán elesett az ötödik offenzívában.

¹² 1944 nyarán a Vörös Hadsereg behatolt Romániába. Megdőntötték Antonescu fasiszta kormányát, s augusztus 23-án Mihály király átvette a hatalmat az országban. Románia augusztus 25-én hadat üzent Németországnak, szeptember 12-én pedig Moszkvában fegyverszünetet kötött a Szovjetunióval. 1945 márciusáig két kormány váltotta egymást, majd pedig megalakult a népi demokratikus front kormánya. Az 1946 novemberében tartott általános választásokon döntő többséget kapott a demokratikus front, amelyet a kommunisták és a szocialisták alkotnak. 1947 végén (december 30-án) Mihály király lemondott a trónról, s kikiáltották a Román Népköztársaságot. (Lásd: *A Lexikográfiai Intézet Enciklopédiája*, Zágráb, 1962, 6. kötet, 534. oldal.)

Jugoszláv Nemzeti Felszabadító Bizottság, akár Tito vezetése alatt is, egyesüljön;

— másodsor, a partizánoknak Péter királyt mindaddig el kell ismereniük uralkodónak, amíg a nép demokratikus úton el nem dönti, hogy Jugoszlávia köztársaság lesz-e, vagy pedig királyság;

— harmadsor, a nyugati hatalmaknak stratégiájukat Olaszországból ki kell terjeszteniük északra, az úgynevezett ljubljanai kapun,¹³ azaz Szlovénián át Ausztriára és Magyarország egy részére.

Churchillnek csak két ütkőkarttyája volt, hogy megvalósítsa ezt az elképzelését: először is, Sztálint támogatta a londoni menekült kormány és a király tekintetében, de nem abban is, hogy áthaladjon a ljubljanai kapun. Nyilvánvaló, hogy a Szovjetunió katonai és politikai-stratégiai szükségletei és érdekei miatt, Sztálin ezt az átjárót semmiképpen sem akarta átengedni a nyugati hatalmaknak. Ez pedig megfelelt a mi érdekeinknek is. Churchill második adutja az volt, hogy Sztálint nemigen foglalkoztatta Ausztria kérdése. Ezért fenntartás nélkül beleegyezett abba, hogy a nyugati hatalmak seregei Trbižon és Karintián át Ausztriába vonuljanak. Nehéz megmagyarázni, hogy Sztálint, illetve a Szovjetuniót miért nem érdekelte Ausztria háború utáni sorsa. Szerintem a legvalószínűbb az, hogy akkoriban Sztálin politikája és stratégiája Kelet-Németország, s nyilván Lengyelország, Csehszlovákia és Magyarország felé fordult. Ezért Ausztriát átengedte a nyugati szövetségeseknek, nehogy „tűlfeszítse a húrt”. Az az álláspont, amelyet Sztálin később Karintiával (Szlovén Koruškával) kapcsolatosan elfoglalt, ékesen bizonyítja, hogy Sztálin Ausztriát sohasem tekintette a szovjet érdekszféra részének. Meglehet, hogy Jugoszlávia a párizsi miniszeri megbeszéléseken és békeértekezleten éppen emiatt számíthatott legkevésbé a Szovjetunió támogatására, amikor Karintiáról volt szó. A ljubljanai kapu kérdésének felvetésére még egy kísérlet történt, amikor Alexander¹⁴ tábornagy, hadseregünk főparancsnokával, Titóval együtt meglátogatta frontunkat. Formálisan a fő beszédtema Tito és Alexander között a jugoszláv csapatoknak fegyverrel és egyéb szükséges hadfelszereléssel való ellátása volt, azaz a szövetségi kormányok segítsége hadseregünknek, amely akkor már a Magyarországtól az Adriai-tengerig húzódó arcvonalon harcolt. Tito hatá-

¹³ A ljubljanai kapu geostratégiai fogalom, amely a Trieszt és Ljubljana között elterülő térséget jelöli. A postojnai fennsíkon és a Krim—Logatec—Dolomit hegyvonulaton Trieszttől Ljubljánáig húzódó átjárónak a birtoklása utat nyit a ljubljanai völgyek felé, amely aztán kiindulási pont a következő irányokban: Ljubljana—Novo Mesto—Zágráb; Ljubljana—Trojane—Celje—Ausztria; Ljubljana—Trojane—Maribor—Magyarország; Ljubljana—Kranj—Ljubelj—Ausztria.

¹⁴ Harold Alexander (1891—1969) angol tábornagy és hadügyminiszter. 1944-ben a Földközi-tenger térségében harcoló szövetséges erők parancsnokává nevezték ki. 1945 februárjában Belgrádba látogatott, hogy megtárgyalja a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg és Partizánosztagok, valamint a szövetséges erők észak-olaszországi együttműködését. Ez alkalommal Tito főparancsnokkal végigjárta a szerémségi frontot.

rozott „nem!”-je azonban lerombolta azokat az illúziókat, hogy katonai segítséggel hatalomra lehetne hozni Jugoszláviában a régi reakciós politikai és katonai erőket. Ennek a kérdésnek erőszakos megoldása abban az időben rendkívül feszült viszonyt teremtett volna a Hitler-ellenes koalíció nagyhatalmai között, ezt pedig Churchill semmiképpen sem engedhette meg magának. Politikáján azonban lényegében semmit sem változtatott. Meggyőződésem, hogy Sztálin csupán látszatra támogatta Churchillt, arra számított ugyanis, hogy Jugoszláviában tovább fejlődik a forradalmi mozgalom, manőverezése pedig az adott pillanatban nem lesz kárunkra a forradalmi kormányunk és a londoni király közötti egyezkedés további alakulásában. Sztálin egyébként azért is játszott Churchill kezére, mert 1944 októberében, Moszkvában megállapodott vele, hogy Jugoszláviában az érdekerületet „fifty-fifty” arányban osztják meg, s az egyezséget 1945 elején a jaltai konferencián is megerősítették.

Valójában akkor már olyannyira a kezünkben tartottuk a politikai hatalmat Jugoszláviában, hogy az ilyen és hasonló alkudozás eleve nevetéses volt. Ezért, amikor 1944 végén Moszkvában Sztálinnal tárgyaltam, nem nagyon tiltakoztam a szóban forgó megegyezés ellen. El sem képzelhettem — s ezt a szovjet kommunista párt központi bizottságával való régebbi ismételt összeütközések alapján —, hogy térben és időben megtörténhet, hogy a forradalmi Jugoszlávia egy jótányit is enged. Az idő tájt mi már teljesen független forradalmi erő voltunk, s ha időről időre egyik-másik politikai kérdésben el is fogadtuk a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának vagy a szovjet kormányának a javaslatát, ez nem az alárendeltség jele volt, hanem annak kifejezése, hogy meghatározott kérdésekben azonos vagy hasonló véleményen vagyunk, ugyanakkor tudatában voltunk annak is, hogy az elkövetkező békeértekezleten Jugoszlávia sokban függni fog a Szovjetunió támogatásától. Ha volt is közöttünk félreértés és nézeteltérés — ilyesmi előfordult a háború előtt is meg alatt is —, ez főleg az egymás közötti kapcsolatokra, valamint a szomszéd országokhoz való viszonyulásra vonatkozott.

Elvitathatatlan azonban, hogy abban az időben a Szovjetunió nagymértékben hozzájárult az új Jugoszlávia helyzetének megszilárdításához Európában, valamint ahhoz is, hogy a Hitler-ellenes koalíció szövetséges államai elismerjék hazánkat, s e nélkül a támogatás nélkül összehasonlíthatatlanul kevesebbet értünk volna el a békeértekezleten. Gyakorlatilag a Jugoszlávia nemzetközi elismerésért és a méltányos békeszerződésért folytatott küzdelmünkben egyedüli szövetségesünk a Szovjetunió volt, s persze, a többi szocialista állam. Nyilván adódott kivétel is.

Mondhatni, hogy ezekben a keretekben mozgott Churchill, illetve a szövetségesek általános politikája és magatartása a jugoszláv népfelszabadító mozgalom iránt 1941-től kezdve egészen a háború végéig.